

Predgovor

U trenutku dovršavanja ovoga teksta o doživljaju kontrole u psihologiji moram priznati da ideja o konačnom sadržaju i opsegu teksta nije bila u potpunosti pod mojom kontrolom. Početna zamisao bila je prikazati rezultate tri veća istraživanja vezana uz ispitivanje lokusa kontrole, potrebe za kontrolom i atribucije uspjeha u životu provedena na uzorcima adolescenata. Tijekom pisanja tog teksta nit koja je povezivala sva tri istraživanja bila je kontrola u najširem smislu značenja te očekivanja koja proizlaze iz doživljaja mogućnosti utjecaja na životne događaje. Pregled opsežne literature i istraživanja u području kontrole upućuje na činjenicu da se koncepti kontrole javljaju u različitim teorijskim okvirima i granama psihologije, uključujući područje ličnosti, kognitivne psihologije, motivacije, emocija, učenja ili kliničke psihologije. Uvid u psihološka istraživanja ukazuje na dominaciju koncepta lokusa kontrole i brojne metodološke probleme vezane uz lokus, pri čemu su važni koncepti, poput potrebe za kontrolom, samokontrolom ili općeg doživljaja kontrole, znatno manje korišteni. Širi koncepti kao što su samoregulacija, bespomoćnost ili stres u značajnoj mjeri uključuju procese vezane uz doživljaj kontrole i upravljanje procesima. Tako se rodila ideja da pokušam objediniti različite pojmove vezane uz kontrolu, prikazati različite teorijske okvire i modele u kojima se javljaju te opisati metodološke probleme vezane uz njihovo mjerenje. Paralelno s pisanjem tog dijela teksta bilo je jasno da bi bilo korisno dodati i poglavlje o posljedicama koje gubitak kontrole i doživljaj bespomoćnosti ostavljaju na psihološkom funkcioniranju pojedinca. Pored toga, dodano je i poglavlje o procesima atribucije koji su važni za točnost procjena vezanih uz kontrolu.

Posljednje poglavlje koje sam uključio u knjigu, odnosi se na kulturalne razlike u doživljaju kontrole te posljedice koje suvremena tehnologija, pomalo neprimjetno, unosi u naše živote kroz uvođenje mogućnosti kontrole gotovo svih aspekata života uporabom pametnih telefona, interneta, umjetne inteligencije, čipova, satelita i drugih tehnoloških „čudesa“ što unose ogromne promjene u ljudsku psihologiju. Čini se da se radi o području istraživanja koje će u budućnosti imati veliki značaj za funkcioniranje društva i ljudsko ponašanje. Tako bi ukratko izgledao opis nastanka knjige u sadašnjem obliku.

U kontekstu propitivanja osobne motivacije autora za odabir teme za knjigu i područje istraživačkog interesa ponekad se može čuti i hipoteza da se autori bave određenim područjem istraživanja s kojim i sami imaju određene probleme i nedoumice. Kako rezultati provjere ove hipoteze nisu jednoznačni, ostavit ću je za sada po strani, ali mi se osobno čini da ova pretpostavka opravdava daljnje provjere.

Knjiga je u prvom redu namijenjena akademskoj zajednici, istraživačima u području psihologije i srodnih disciplina koji proučavaju ljudsko ponašanje i doživljavanje. Vjerujem da će biti korisna i studentima preddiplomskih i diplomskih studija, kao i poslijediplomantima kao dodatna literatura u području metodologije istraživanja kontrole u najširem značenju riječi.

Tekst u znatnom dijelu razmatra metodologiju istraživanja koncepata vezanih uz kontrolu i upravljanje te probleme njihova mjerenja. Grčka riječ *methodos* može se poetski prevesti kao „put kojim treba ići“. Izreka kaže da „onaj tko vidi cilj, ne može izgubiti put“, ali jednako vrijedi da odabir dobrog puta sigurnije vodi k cilju.

Ponekad se pojam kontrola koristi u kontekstu opće metodologije istraživanja te se odnosi na metodološke i statističke postupke čiji je cilj povećanje valjanosti rezultata istraživanja. Ova knjiga se ne bavi tim značenjem pojma kontrole. Pored toga, knjiga ne sadrži jednostavne preporuke namijenjene širokom krugu čitatelja o tome kako ostvariti kontrolu nad svakodnevnim životnim događajima ili vlastitim životom u cjelini (npr. „Kako ostva-

riti kontrolu u pet jednostavnih koraka“ ili „Kontrola za početnike“). Unatoč znanstvenom stilu kojim je pisan, ipak vjerujem da tekst može pomoći i široj publici u promišljanju i rješavanju svakodnevnih dilema vezanih uz probleme kontrole.

U tekstu je korištena terminologija uvriježena u domaćoj literaturi vezanoj uz kontrolu, iako pojedine riječi nisu u potpunoj harmoniji sa standardnim hrvatskim jezikom. To se odnosi na pojam *lokusa* kontrole koji u osnovi predstavlja mjesto na kojemu su smješteni faktori odgovorni za ishode određenog ponašanja uzimajući u obzir dimenziju unutarnje - vanjsko. Za opis ove dimenzije ponekad su korišteni i termini *internalno - eksternalno* koji su također uvriježeni u stručnoj literaturi. Pored toga, u tekstu se koristi i termin *kontrolabilno* pokrivajući značenje podložnosti kontroli. Iz pozicije istraživanja kontrole i lingvistike zanimljivo je zapažanje da u hrvatskom jeziku nije zaživio termin koji bi opisivao ponašanja ili događaje podložne kontroli (kao npr. *controllable* u engleskom jeziku).

U knjizi su korišteni APA standardi citiranja literature i prikaza rezultata, ali imam potrebu naglasiti da preporuke i standarde valja poznavati i uvažavati, ali sam izgled tablice ne smije postati važniji od sadržaja.

Pregled i pokušaj integracije rezultata i zaključaka velikog broja radova u području procesa kontrole ukazuje na neke opće probleme suvremene znanstvene psihologije. Hiperprodukcija znanstvenih radova (pre)često vodi prema zaključcima kako su „različiti istraživači u različitim uvjetima došli do različitih rezultata“. Ova paradigma potiče kvantitetu, no, ne olakšava generalizaciju rezultata i izvođenje zaključaka koji bi imali veći stupanj univerzalnosti. Pojedina pitanja u području lokusa kontrole i dalje se čine otvorenim i nakon više desetljeća istraživanja te se čini kao da nedostaje viši stupanj konvergencije u istraživanjima koja se provode.

Neki dijelovi teksta možda otvaraju više pitanja nego što nude jednoznačne odgovore.

Napredak u znanosti započinje postavljanjem dobrih pitanja i problema te njihovim kritičkim promišljanjem. Jedno od otvorenih pitanja odnosi se na optimalnu količinu kontrole. Tako, primjerice, indijski duhovni učitelj Sadhagaru kaže: „Ne razumijem zašto ljudi nastoje kontrolirati vlastite misli. Ja ih želim osloboditi“. S jedne strane, nedostatak kontrole povećava vjerojatnost pogreške, ali s druge strane, A. Einstein navodi kako „osoba koja nikad nije napravila pogrešku, nikada nije pokušala nešto novo“. Mirno more neće stvoriti dobrog moreplovca.

Studiranje se ne smije svoditi na mehaničko pamćenje definicija i činjenica, što se ponekad događa u sustavima obrazovanja. Prema jednoj izreci, „najbolji učitelji su oni koji nam pokazuju kamo treba gledati, ali nam ne govore što moramo vidjeti“, dok druga naglašava „da su učenicima/studentima važni kritičari, ali su im još potrebniji uzori“. Obje izreke posredno uključuju procese kontrole. U knjigu sam uvrstio i neke, nadam se inspirativne, misli i stihove iz područja umjetnosti, duhovnosti ili filozofije koji na ponešto drugačiji način promišljaju i opisuju tajne ljudskoga ponašanja. Za pojedine izreke izvori ukazuju na različite autore pa sam ih radije ostavio bez potpisa autora.

Nakon što je tekst dovršen, pronašao sam mnoge zanimljive i korisne sadržaje koji ipak nisu uključeni u ovu verziju teksta. Ako knjiga potakne istraživače na kritičko promišljanje nekih koncepata ili na pisanje drugačijeg teksta o kontroli, vjerujem da će ispuniti svoju svrhu. Pored toga, u drugom dijelu knjige opisana su tri nova instrumenta za mjerenje lokusa kontrole, potrebe za kontrolom i atribucija uspjeha u životu za koje se nadam da mogu biti koristan alat u istraživanjima ili praksi.

Na kraju zahvaljujem recenzentima, profesorici Gordani Kuterovac-Jagodić i profesoru emeritusu Vladimiru Takšiću, na korisnim komentarima i sugestijama koji su pomogli da konačna verzija teksta bude kvalitetnija i logičnije posložena te da se isprave pogreške i nejasnoće u ranijim verzijama. Kako me s recenzentima ove knjige veže i dugogodišnje prijateljstvo, zahvaljujem im i na tome što su mi uvijek bili blizu u nekim važnim životnim trenucima. Pravi prijatelji su kao zvijezde – i kada ih ne vidiš, znaš da su tu negdje. Kolegi Ivanu Kranjčiću također zahvaljujem na pomoći oko pripreme rukopisa. Nadam se da ću obitelji uspjeti vratiti barem dio vremena koje sam posudio i koristio za pisanje ovoga teksta.